

<https://doi.org/10.26565/2074-8167-2022-50-04>

УДК 378.6:37.035.(477)

Олена Миколаївна Друганова

доктор педагогічних наук, професор

професор кафедри педагогіки

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

площа Свободи 4, Харків, Україна, 61022

druganova_lena@ukr.net ORCID: 0000-0002-5985-8293

Катерина Андріївна Квасова

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

площа Свободи 4, Харків, Україна, 61022

kateryna.a.kvasova@gmail.com ORCID: 0000-0002-7438-1059

Олексій Олексійович Наливайко

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи 6, Харків, Україна, 61022

nalyvaiko@karazin.ua ORCID: 0000-0002-7094-1047

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ Й САМОСТІЙНОСТІ ЯК РИС ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗВО

Метою статті є обґрунтування ролі виховного середовища закладу вищої освіти, під впливом якого у студентів формується система принципів, цінностей і моральних настанов, йде переосмислення існуючих способів діяльності й утворення нових тощо. Доведено, що важливу роль у утворенні такого середовища відіграє системна виховна роботи, зокрема круглі столи, кураторські години, бесіди за участі студентів різних курсів та інші форми та напрями.

З'ясовано, що ключем до правильного ставлення студентів до навчання, до подальшої професійної та громадської діяльності є усвідомлення ними важливості сформованості у них ініціативності, рішучості, наполегливості, вимогливості та інших якостей, що сприяють вияву відповідальності в дії; потреби у постійному самовдосконаленні, самоорганізації тощо. Наскрізне обговорення актуальних проблем навчання, виховання, формування особистості в цілому між здобувачами вищої освіти старших та молодших курсів, між студентами і викладачами, створення ситуацій, що спонукають до прийняття відповідальних рішень, до вияву соціальної активності студента, сприяють формуванню відповідальності й самостійності як якостей особистості.

У статті узагальнено накопичені вітчизняною вищою школою способи й засоби формування відповідальності як інтегральної якості особистості. Це гуманізація процесу співпраці, діалогізація навчання; організація соціально значущого практикуму, розв'язання деонтологічних ситуацій, ситуаційних вправ; читання спецкурсів; виконання завдань самостійної роботи тощо. Розкрито роль науково-педагогічної/асистентської практики, як інструменту створення і направлення можливостей здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти до саморозвитку і самовдосконалення, до вияву власної творчої активності, прояву свободи вибору, відповідальності у конкретній навчальній діяльності. У статті запропоновано теми кураторських годин для активного обговорення зі здобувачами різного рівня вищої освіти з метою формування у них відповідальності й самостійності – «Роль відповідальності у життєдіяльності людини та суспільства в контексті освіти», «Лідерство у студентському середовищі», «Проблеми академічної доброчесності в Україні та світі» тощо.

Ключові слова: *здобувач вищої освіти, відповідальність, соціальна активність, спілкування, виховна робота, заклад вищої освіти.*

Як цитувати: Друганова О., Квасова К., (2022). Наливайко О. Формування відповідальності й самостійності як рис особистості студентської молоді в процесі виховної роботи ЗВО. *Наукові записки кафедри педагогіки*. №50, С. 46–55. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2022-50-04>

In cites: Druganova O., Kvasova K., Nalyvaiko O. (2022). Formation of responsibility and independence as a feature of personality of student youth in the process of educational work higher education institutions. *Scientific notes of the pedagogical department*. No.50, 46–55. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2022-50-04> [in Ukrainian]

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ, який за визначенням багатьох представників різних галузей – філософів, соціологів, психологів тощо, характеризується глобальністю і швидкістю змін в усіх його сферах, усе гостріше висуває перед людиною важливість сформованості у неї здатності до постійного особистісного й професійного розвитку, самостійного ухвалення й практичного втілення етичних рішень; готовності активно й наполегливо рухатися до досягнення поставлених цілей, сумлінно працювати та творчо ставитися до майбутньої роботи. Як зазначають дослідники, максимально затребуваною є особистість, яка є соціально активною та відповідальною, вміє самоорганізовуватися, має чітку громадянську позицію тощо (С. Золотухіна, Л. Зеленська, І. Краснощок, І. Чистовська та ін.).

Актуальність обраної проблематики посилюють й ті складні умови, в яких перебуває вища освіта в світі за останні роки. Мова йде, передусім, про виклики, що постали перед університетами й інститутами України під час пандемії COVID19, й, особливо, під час війни з РФ. В умовах суттєвих технічних ускладнень, за браком живого зв'язку з викладачами, можливостей відвідування занять очно та за загальним розкладом, суттєво загострилося вміння студента бути цілеспрямованим, самостійним й організованим, розпланувати й чітко дотримуватися поставлених задач і часу їх виконання, своєчасно й відповідально вчитися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Установлено, що проблема формування відповідальності й самостійності в здобувачів вищої освіти як важливої особистісної і професійної якості завжди входила до кола інтересів сучасних науковців, які досліджували: сутнісні характеристики особистісної відповідальності та напрями її формування (Л. Зеленська, Р. Зеленський, С. Золотухіна та ін.); умови формування професійної відповідальності у майбутніх фахівців різного напрямку в умовах закладу вищої освіти (О. Коваленко, А. Царенко та ін.); вплив педагогічних технологій на формування

відповідальної поведінки студентів (І. Чистовська); зміст та напрями формування моральної відповідальності студентів-першокурсників (Н. Берьозкіна) тощо.

Закордонні вчені досліджували питання розвитку відповідних технік серед студентів у різних галузях знань М. Katz [18], М. J. Larkin [19], Р. Hampshire, G. Butera, & J. Hourcade [17]

Формулювання мети статті пов'язано з розширенням змісту й шляхів формування відповідальності як необхідної й важливої якості особистості сучасного здобувача вищої освіти, з актуалізацією потужного потенціалу цілеспрямованої системної виховної роботи ЗВО у цьому процесі.

Виклад матеріалу та основні результати. Вивчення статей довідкових видань із різних наукових галузей – з філології, філософії, психології тощо, свідчить, що поняття «відповідальність» розглядається сучасними вченими як регулятор соціально-моральних відносин суспільства; як «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [12]; як специфічна для особистості форма саморегуляції та самодетермінації, ...схильність, готовність особистості здійснювати належне, «... засіб внутрішнього контролю /самоконтролю/ і внутрішньої регуляції /саморегуляції/ діяльності особистості, оскільки вона виконує все на свій розсуд, свідомо і добровільно» [8].

Проблема формування відповідальності й самостійності у студентські роки набуває особливої гостроти. Адже, саме в цей час йде активна підготовка молодої людини до майбутньої професійної діяльності, закладається фундамент її професіоналізму, основою якого є не тільки глибокі знання й сформовані компетентності в обраній сфері, а й такі якості особистості, як наполегливість, сумлінність, дисциплінованість, вимогливість, готовність приймати етичні рішення, які є ознаками відповідальності. Студентські роки, за висновками психологів, є найбільш сприятливими і вирішальними у процесі становлення зрілої особистості та розвитку справжньої дорослості. Це «доленосний період» у прийнятті від-

повідальних рішень; етап «життєвого самовизначення», оволодіння «усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отримання права життєвого вибору, набуття повної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності» [7]. Тільки зріла особистість, як наголошує Т. Титаренко, вміє «йти проти течії та в будь-яких життєвих обставинах залишатися незалежною» [11].

Водночас звільнення від батьківської опіки й контролю, прагнення до самоствердження, недостатній рівень сформованості позитивних орієнтирів, почуття морального обов'язку, високі вимоги щодо активності і самостійності у процесі навчання тощо, можуть призводити до загострення рольових конфліктів «студент – викладач», «студент – студент»; появи негативних почуттів від необхідності відвідувати заняття; розвитку інфантилізму, прагнення перекладати свої помилки й прорахунки на інших людей тощо.

Проведений науковий пошук свідчить, що вищою школою України вже накопичено певний досвід із формування відповідальності у студентів. Так, Л. Бешеvecь, займаючись проблематикою професійної відповідальності майбутніх учителів, пропонує формувати цю інтеграційну якість комплексно з інтелектуальними, моральними, емоційними та вольовими характеристиками особистості. Дослідниця виділяє такі умови й способи її формування:

- гуманізація процесу співпраці, активної взаємодії, взаємоповаги між студентами й викладачами;

- у період вивчення педагогічних дисциплін, проходження педагогічної практики, під час самостійної роботи із використанням задачного підходу, принципу рольової перспективи, диференціації та індивідуалізації навчання, що сприятиме розвитку мотивації, критичного та педагогічного мислення тощо;

- направлення всіх виховних дій на розвиток регуляторної основи діяльності майбутніх фахівців, на усвідомлення студентами змісту, структури, критеріїв професійної відповідальності, її значущості загалом;

- закріплення самоаналізу та самооцінки набутих результатів під час власної навчальної діяльності, сформованості рівня професійних якостей, що відображає професійну відповідальність [Цит. за 14, с. 93 – 94].

Інші науковці, зокрема О. Мухаметшин, у переліку умов формування професійної відповідальності майбутніх спеціалістів називає:

- спецкурс, що включає в себе отримання знань студентами про зміст, об'єм, якості професійно відповідального спеціаліста й спрямований на інформування студентів про професійну відповідальність;

- перевірка набутих знань під час проходження соціально значущого практикуму, розв'язання деонтологічних ситуацій, ситуаційних вправ;

- конструювання задач: навчальних, життєво-практичних, професійно-практичних, соціально-освітніх діяльностей майбутніх фахівців, метою яких є орієнтування студентів на розвиток у них самопізнання і самореалізацію [Цит. за 14, с. 95].

Як підкреслюють дослідники, на процес формування відповідальності як інтегративної якості особистості здобувачів вищої освіти впливає використання «творчого» та «емоційного» підходів, що сприяють розкриттю власного потенціалу студента, позитивного підтвердження своєї діяльності тощо [11, с. 94].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що суттєву роль у формуванні «почуття морального обов'язку», вміння «усвідомлено приймати моральні вимоги і норми як принципи і норми власної поведінки» [10, с. 94], відіграє цілеспрямована системна виховна робота, що має бути обов'язковою складовою освітнього середовища закладу вищої освіти. Наголосимо, що виховну роль університетів завжди високо поцінювали її випускники. Так, М. Ковалевський підкреслював, що університетське життя «породжує» не тільки «певні наукові погляди, спрямовує теоретичну і практичну діяльність» студентів, а й справляє на них «...і виховний вплив». «Можливість дружнього спілкування, гурткового життя, при якому люди поєднані спільним бажанням виробити в собі певний світогляд за допомогою читання і живого обміну думками», усе це, на переконання вченого, сприяє утворенню такого середовища, за якого університет «...зможє бути центром виховання і всебічного розвитку майбутніх поколінь» [4, с. 287–288]. Так само, куратор академічної групи, як ініціатор і організатор проведення індивідуальних консультацій, кураторських годин, екскурсій, різноманітних зустрічей із викладачами-науковцями, іншими громадськими і культурними діячами тощо, допомагає студентській молоді в особистісному розвитку, засвоєнні та прийнятті нею суспільних норм, цінностей тощо [7].

Зазначимо, що круглі столи, конференції, активну участь в організації і проведенні яких

беруть самі студенти, загальноуніверситетські свята й кураторські години, на яких би обговорювалися актуальні для молоді питання й проблеми, участь у соціально-проектній діяльності – ці та інші форми і напрями виховної роботи ЗВО, мають бути спрямовані на утворення в університетах того важливого соціокультурного, «виховного» середовища, під впливом якого у здобувачів вищої освіти формувалася б система принципів, цінностей і моральних настанов, уявлення про добро і зло, йшло переосмислення існуючих способів діяльності й утворення нових тощо.

Зазначимо, що вихідною позицією процесу формування відповідальності як складного цілісного явища, є встановлення рівня усвідомлення сучасними здобувачами вищої освіти відповідальності як суспільної норми в конкретній діяльності. З цією метою при вивченні дисциплін гуманітарного, педагогічного циклу, наприклад, «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Педагогіка успіху» тощо, здобувачам вищої освіти різних рівнів пропонується висловити власні думки щодо зазначеного поняття у формі есе. Підкреслимо, що здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти на питання, що ж таке «відповідальність» дають таку відповідь: «Відповідальність це – поєднання усвідомлення та поваги до діяльності, до іншої людини, до справи як до форми співіснування багатьох людей із різних епох, культурних і соціальних прошарків. Відповідальність як риса людини базується на розумінні того, на що людина здатна впливати, а що залишається поза межами її впливу, і які з процесів мають бути враховані при плануванні різних видів діяльності... Відповідальність є дуже спорідненою до почуття довіри і до почуття поваги» (К. Квасова).

Емоційно-вольовому освоєнню, перетворенню на особисті переконання значущості відповідальності й самостійності як рис особистості, що сприяє досягненню якісних результатів у власній навчальній й подальшій професійній та життєвій діяльності загалом, сприяє проведення круглих столів, тематичних тижнів, загальноуніверситетських зустрічей тощо, учасники яких мають можливість спільно обговорити гострі суспільнозначущі проблеми, актуальні питання, пов'язані з навчальною і науково-дослідною діяльністю тощо. Так, у 2020 році в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна кафедрою педагогіки факультету психології було проведено круглий стіл «Ефективне навчання: Відповідальність

студента чи викладача...», участь у якому взяли здобувачі першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівня вищої освіти. У переліку питань, що обговорювалися зі студентами різних факультетів були: навчальне середовище як предмет уваги сучасного студентства (здобувачі О.Нагімова, О.Кіктенко, А.Шевченко, А.Губанова) [2]; роль тьюторства у формуванні інструментів для професійного становлення студентів закладів вищої освіти (В.Вороніна) [6] тощо. Наведемо далі для прикладу думки однієї з учасниці круглого столу – студентки психологічного факультету К.Конєвої повністю із збереженням авторського стилю.

«Навчання – є одним з найголовніших умов розвитку особистості. Це цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь та навичок. Накопичений досвід, немов скарб, передається з покоління в покоління. Для кожної особистості навчання є шляхом до бажаного майбутнього. Тож, важлива мета, яка має вирішитись якомога швидше – доступне ефективне навчання. На мою думку, відповідальність за це несуть обидві сторони, адже вони нерозривно взаємопов'язані в процесі навчання та виховання. Без зацікавлення однієї зі сторін, важко уявити якісний результат. Проте, коли ми згадуємо про викладача, ми уявляємо його як зрілу, доброзичливу, розвинену особистість, що активно взаємодіє з навколишнім середовищем. Для неї притаманна природня педагогічна майстерність, безперервний творчий процес, що дає змогу розвитку, наприклад, студентові. Неможливо не згадати А.Макаренка: «Виховує все: люди, речі, явища, але перш за все та довше за все – люди. З них на першому місці – батьки та педагоги». Справді, більшість навчального часу студенти проводять з викладачами. Вони є прикладом, вони є щирими друзями, які допомагають на порозі дорослого життя. Більшість згадує студентські роки як найщасливіший період власного життя. Теплі спогади, що гріють душу в морозі. Також, варто зазначити, хто такий студент. Молода людина, з великими мріями, з професійними захопленнями, що перетворюються на улюблену діяльність всього життя. Але що чекає студента? Перші життєві труднощі, відокремлення від звичного, добре знайомого, середовища, нові комунікації, нові побудови відносин в соціумі. Усе це не може не вплинути на психологічний стан студента, якому потрібна підтримка, перша опора, що допоможе в становленні та винайденні власного «Я». У перші дні навчального процесу важливо донести студенту інфор-

мацію про те, що це його власне життя й він несе за неї пряму відповідальність. Пояснити про важливість навчання й самостійної роботи, про складність та відповідальність навчання, підтримуючи й надуючи належну мотивацію студентів. Тож, на мою думку, викладач на сьогодні це фасилітатор, коуч, тьютор та модератор. Чому я вважаю необхідними самі ці функції в діяльності викладача університету? Фасилітатор – стимулює та направляє процес самостійного пошуку інформації та спільної діяльності студентів. Коуч стимулює ефективно розв'язати навчальні завдання студентів, а також сприяє створенню згуртованої команди. Тьютор – це наставник, що надає нам необхідні професійні знання. Вони необхідні для вивчення та покращення професійної діяльності. І неможливо не зазначити, що серед всіх цих функцій та якостей належним чином виступає модератор. В усіх малих групах, а тим паче студентській групі, має бути певна згуртованість, підтримка в організації активної роботи та співпраці. Не можу не згадати В. Сухомлинського: «Слово – найтонший дотик до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом, і брудом... Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і посіяти зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі...». Справді, саме з слова починається все виховання та життєве натхнення. Важливо правильно підібрати слова, важливо мати взаємоповагу як до викладача так і до студента. Тому що без взаємоповаги та слова, якісний навчальний процес унеможливується. Це постійна співпраця, це бажання викладача ділитися власним досвідом, власними ідеями, бо викладач – наставник. Студент безумовно повинен мати мотивацію та бажання в навчальній діяльності та самостійній роботі, але якщо за певних причин мотивація відсутня – у викладача виникає новий виклик. Винайти це зерно мотивації, наукової зацікавленості. Все це – необхідні умови ефективного навчання, і вони безумовно покращать його!».

Із метою зростання впевненості у своїх здібностях, формування здатності розуміти відповідальність за свої дії, соціальної настанови на успіх, який підтверджується у справах, важливо до процесу організації виховної робо-

ти в університетах, проведення виховних заходів тощо активно долучати здобувачів вищої освіти, зокрема другого (магістерського) рівня. Зазначимо, що для студентів перших курсів думки щодо важливості усвідомлення власної відповідальності як запоруки успіху у навчанні й у подальшій професійній і громадській діяльності, якими діляться з ними не тільки викладачі, а й здобувачі вищої освіти, які вже вчаться на старших курсах, є більш переконливими. Про ефективність залучення студентів-старшокурсників до виховної роботи зі здобувачами молодших курсів зауважують й інші дослідники. Зокрема, Ю. Буренніков, І. Хом'юк наводять приклади участі старшокурсників у роботі з першокурсниками. Це організація і проведення тематичних вечорів, на яких демонструються реальні курсові проекти, наукові роботи тощо. Як наголошують дописувачі, «розповіді старшокурсників про свою спеціальність звучать вельми авторитетно, оскільки вони не тільки гарно вчаться і займаються науковою роботою, а вже, як правило, і працюють паралельно із навчанням». За результатами спростереження авторів статті, першокурсники після таких зустрічей «самі активніше включаються в навчальний процес, починають працювати в предметних гуртках, звертаються до викладачів з проханням дати їм додаткові завдання для поглиблення знань та навичок...» [1, с. 95].

До такого висновку доходять й І. Краснощок, авторський колектив праці «Соціальна робота в Україні», що вийшла за редакцією І. Зверевої, які підкреслюють, що «спілкування на засадах методу «рівний-рівному» має ряд переваг: знання цінностей і вимог соціальної групи; високий ступінь довіри, рівність у взаєминах; схожий внутрішній світ, досвід, ставлення до проблеми; подібний освітній та культурний рівень; знання мови молодіжного спілкування; впевненість у собі» [5, с. 147]

Наведемо приклади тем виховних заходів, розроблені й реалізовані магістрантами-практикантами фізичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на молодших курсах у контексті проблеми формування відповідальності й самостійності як основи успішного, якісного навчання:

▪ **«Проблеми академічної доброчесності – в Україні та світі»** (А. Кабатова, фізичний факультет).

Мета виховного заходу: розкрити сучасний стан явища «академічна доброчесність» в Україні та світі; довести студентам необхід-

ність «академічної доброчесності» в науковій і навчальній спільноті; пояснити сутність понять «плагіат», «фабрикація» тощо; навчити основним правилам дотримання академічної доброчесності; розвивати вміння аналізувати різні події та вчинки і складати на основі цього власну думку; виховувати почуття чесності, відповідальності та справедливості.

Узявши в якості епіграфу вислів Крістіана Боуві «Чесність не тільки перший крок до величі, вона – сама велич», студентам пропонується для обговорення такі питання: що є чесним та справедливим під час навчального процесу, а що – неприпустимо; що робити, якщо ти стикнувся з явищем «академічної недоброчесності»; що, на вашу думку, змушує студентів вдаватися до списування або купівлі різних робіт, які мають робити самостійно? чи варто, на вашу думку, карати людей за недотримання академічної доброчесності? Як саме? чи знаєте ви, що робити, або до кого звернутися, якщо стикнетесь з актами академічної недоброчесності в університеті, на факультеті, в житті? У процесі обговорення поставлених питань студентам пропонуються різні кейси, в яких наведено приклади порушення академічної доброчесності.

▪ **«Корупція у ЗВО. Ставлення студентської спільноти до цього явища»** (А. Федоренко, фізичний факультет).

Метою виховної години, що також доцільно проводити у вигляді бесіди, є: виховати в студентів мужність, чесність, почуття довіри, повагу до своєї праці та праці інших людей, морально-правову свідомість та відповідальність за власні дії; розширити уявлення щодо видів та форм корупції, сформулювати негативне ставлення до усіх видів корупції у закладах вищої освіти, ознайомити зі шляхами попередження та подолання корупційних вчинків та відносин тощо.

У ході проведення заходу студентам пропонується висловити свої думки на такі питання: корупція, що Вам про неї відомо?; Які різновиди та форми ви знаєте?; коли Ви на своєму студентському шляху можете зіштовхнутися з корупцією в освіті?; чи доводилося Вам чути подібні історії від ваших родичів або просто знайомих більш старших поколінь?; що на вашу думку є найвагомішою причиною того, що студент чи студентка вирішується на хабар викладачу?; чи вважається корупцією ситуація, коли студент сам пропонує викладачу хабар? тощо. Важливо, що спілкуючись між собою, зі студентами старших курсів, першокурсники

мають можливість більше дізнатися про свої права, про те, як відстоювати власну позицію, відмовлятися від небажаних пропозицій тощо.

▪ **«Роль відповідальності у життєдіяльності людини та суспільства в контексті освіти»** (А. Квасова, фізичний факультет).

У переліку завдань кураторської години передбачено спільне обговорення ставлення здобувачів вищої освіти до системного й систематичного навчання, акцентування їхньої уваги не на конкуренції і системі балів, а на розумінні навчального матеріалу, усвідомлення його ролі в обраній спеціальності. Зазначимо, що при проведенні заходу, важливо донести до студентів-першокурсників думку про те, що якісна вища освіта має величезний потенціал не тільки для професійного, а й для особистісного розвитку людини. Вища освіта закладає міцний фундамент дорослого життя, який є основою для досягнення успіху у професійній діяльності і лише особистісне ставлення самого студента до навчання, керує її якістю. Перекладання ж відповідальності за власне навчання на інших – на батьків, викладачів, інших осіб, окрім себе, не вирішує проблему. А, як зазначають психологи, тільки створює почуття її відсутності [7].

Доречним є й обговорення зі здобувачами факторів, на яких ґрунтується успішне навчання, презентованих, наприклад, Рейсом Філом у роботі «Секрети успішного навчання: практичні поради для студентів». Серед яких: бажання і потреба вчитися; діяльне навчання (вправи, повторення, навчання на помилках); відгуки та реакція інших людей на навчання (похвала, критика); осмислення вивченого (засвоєння, оцінювання) [9].

Усвідомленню необхідності якісної освіти й важливості наполегливості, ініціативності, самостійності й активності як рис особистості, що забезпечують її досягнення, сприятиме й ознайомлення з думками видатних учених. Сучасному здобувачеві стануть у нагоді погляди вітчизняного педагога-науковця К. Ушинського, який наголошував на тому, що «не вміти добре висловлювати свої думки – недолік; але не мати самостійних думок – значно більший; самостійні ж думки впливають тільки з тих знань, що набуваються самостійно». Просвітник цілком справедливо запитував: «Хто не віддасть переваги людині, яка збагачена фактичними відомостями й мислить самостійно і правильно, хоч і висловлюється із зусиллям, перед людиною, в якій здатність говорити про все чужими фразами, хоч би й запозиченими

навіть у найкращих класичних письменників, значно переросла й кількість знань і глибину мислення?» [13, с. 190].

▪ **«Лідерство у студентському середовищі»** (Л. Пащенко)

Важливе значення для формування відповідальності як риси особистості має залучення здобувача вищої освіти у систему самоврядування, що діє при університетах. Адже, як слушно підкреслював В. Сухомлинський, справжнє виховання починається там, де людина почуває себе вже не тільки вихованцем, але й відповідальним за долю інших людей. У процесі проведення заходу важливо:

▪ донести до студентів думки про те, що першочерговим завданням лідера є його готовність і здатність «...пізнати себе і навчитися управляти собою» (Я. Бояцис); способи ефективного здійснення організаторської роботи та комунікативної взаємодії в групі;

▪ розширити їх обізнаність про сутність поняття «лідер», «лідерство», «формальний» і «неформальний» лідер; розкрити роль лідерства у подальшій самореалізації в професійній діяльності;

▪ стимулювати до саморозвитку, до широті й відповідальності, інноваційності й компетентності, до вдосконалення усіх лідерських якостей;

▪ формувати готовність і здатність підтримувати творчу напругу й енергію як джерело лідерства; бажання зробити світ кращим тощо.

Наголосимо, що магістри-практиканти, які проходять науково-педагогічну/асистентську практику, підбираючи теми, розробляючи сценарії кураторських годин, активно беручи участь у їх проведенні, не тільки мають можливість перевіряють набуті ними знання, уміння, навички із педагогіки та психології вищої школи, а й проявити власну творчу активність, розвинути критичне мислення, проявити свободу вибору, стати відповідальними у конкретній навчальній ситуації.

Дуже важливим фактором який підштовхнув усіх учасників освітнього процесу до розвитку самостійності та відповідальності став кризовий стан викликаний пандемією COVID-19 та загальним впровадженням вимушеного дистанційного навчання [20]. Цей фактор ще потребує значного дослідження його аспектів та ролі впливу на окремі предмети та галузі на яких викладають та навчаються сучасні учасники освітнього процесу. Проте можна з відповідальністю констатувати, що освітній процес вже не буде там яким він був до березня 2020 року. Тому найголовнішим завданням для педагогів та їх студентів стає прищеплення умінь та навичок самостійної та відповідальної роботи в умовах змішаного [16] та онлайн навчання.

Висновки. Тож, важливу роль у формуванні відповідальності й самостійності як рис особистості студентської молоді відіграє системна виховна робота, що утворює те специфічне «виховне» середовище, яке завжди високо поціновувалося провідними вченими, педагогами, випускниками університетів. Систематичне залучення здобувачів вищої освіти до організації та активної участі у різноманітних соціальних проєктах, загальноуніверситетських круглих столах, тематичних тижнях і зустрічах; до обговорення та вирішення питань удосконалення освітнього процесу в університеті, організації дозвілля, прийнятті управлінських рішень; проведення кураторських години тощо – ці та інші напрями виховної роботи, утворюючи в університетах виховне середовище, сприяють розвитку в студентів ініціативності, рішучості, наполегливості, вимогливості та інших якостей, що сприяють вияву відповідальності в дії; потреби у постійному самовдосконаленні, самоусвідомленні важливості правильної організації власної діяльності, вчить приймати самостійні рішення, відстоювати власні позиції тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буренніков Ю. А., Хом'юк І. В. Стимулювання творчої діяльності студентів вищого технічного навчального закладу в процесі навчання вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 2. С. 94-98
2. Друганова О.М., Наливайко О.О., Нагімова О.У, Кіктенко О.О., Шевченко А.М., Губанова А.С. Навчальне середовище як предмет уваги сучасного студентства. *Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті: матеріали Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції, 14-15 травня 2020 року / за заг. ред. О.А. Жукової. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020, С. 27-30*
3. Золотухіна С.Т., Зеленська Л.Д., Зеленський Р.Д. Відповідальність як стрижнева цінність особистості. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2012. 10. С. 101-116.

4. Ковалевский М. М. Моя жизнь. *История и историки. Историографический ежегодник*. 1975. С. 266-297.
5. Краснощок І.П. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 19. С. 144-150. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-144-150>.
6. Наливайко О.О., Друганова О.М., Вороніна В.А. Роль тьюторства у формуванні інструментів для професійного становлення студентів закладів вищої освіти. *Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті: матеріали Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції, 14-15 травня 2020 року* / за заг. ред. О.А. Жукової. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020, С. 86-88.
7. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: практикум: Навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 336 с.
8. Психологічний словник/ Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П. Сергєєнкова/ За ред. Н.А. Побірченко Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
9. Рейс Ф. Секрети успішного навчання: практичні поради для студентів. Переклад з англійської О. Гладкого. Львів: Свічадо, 2006. 256 с.
10. Руденко Н.М. Формування відповідальності майбутніх логопедів засобами імітаційних ігор. Тридцять третя Всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція. Формування відповідальності майбутніх логопедів засобами імітаційних ігор. Режим доступу: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/64-tridtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/836-formuvannya-vidpovidalnosti-majbutnikh-logopediv-zasobami-imitatsijnikh-igor>
11. Титаренко Т. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*. 2008. №6. С. 3-11.
12. Тлумачний словник української мови / Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига [уклад.]. Харків: Синтекс, 2002. 672 с.
13. Хрестоматія з історії педагогіки в 2-х томах / за заг. ред. член-кор. НАПН України, д. пед. наук А.В. Троцько. Харків, 2011. 524 с.
14. Царенко А. Умови формування професійної відповідальності майбутніх вчителів початкових класів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 50 Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/268532464.pdf>
15. Чистовська І.П. Формування відповідальної поведінки студентів вищих навчальних закладів засобами педагогічних технологій. Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/36_Chistovska.pdf
16. Bardus I., Herasymenko Y., Nalyvaiko O., Rozumna T., Vaseiko Y., & Pozdniakova V. Organization of Foreign Languages Blended Learning in COVID-19 Conditions by Means of Mobile Applications. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. 13(2). pp. 268-287. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/421>
17. Hampshire P. K., Butera G. D., & Hourcade J. J. Homework plans: A tool for promoting independence. *Teaching Exceptional Children*. 2014. 46(6). pp. 158-168.
18. Katz M. (1996). Teaching organic chemistry via student-directed learning: A technique that promotes independence and responsibility in the student. *Journal of Chemical Education*. 73(5). 440.
19. Larkin M. J. (2001). Providing support for student independence through scaffolded instruction. *Teaching exceptional children*. 34(1). pp. 30-34.
20. Nambiar D. (2020). The impact of online learning during COVID-19: students' and teachers' perspective. *The International Journal of Indian Psychology*. 8(2). pp. 783-793. <https://doi.org/10.25215/0802.094>

Стаття надійшла до редакції 22.04.2022

Стаття рекомендована до друку 05.05.2022

Olena Druhanova

Doctor of pedagogical sciences, professor Professor of the Pedagogy Department, V.N.Karazin Kharkiv National University Freedom Square 4, Kharkiv, Ukraine, 61022
druganova_olena@ukr.net ORCID:0000-0002-5985-8293

Katerina Kvasova

Second-year master's student V.N.Karazin Kharkiv National University Freedom Square 4, Kharkiv, Ukraine, 61022
kateryna.a.kvasova@gmail.com ORCID:0000-0002-7438-1059

Oleksii Nalyvaiko

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Pedagogy Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square 6, Kharkiv, Ukraine, 61022
nalyvaiko@karazin.ua ORCID:0000-0002-7094-1047

FORMATION OF RESPONSIBILITY AND INDEPENDENCE AS A FEATURE OF PERSONALITY OF STUDENT YOUTH IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL WORK HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The aim of the article is to substantiate the role of the educational environment of higher education institutions, under the influence of which students form a system of principles, values and moral guidelines, rethink existing ways of working and creating new ones. It is proved that an important role in the formation of such an environment is played by systematic educational work, including round tables, curatorial hours, talks with students of different courses and other forms and areas.

It was found that the key to the correct attitude of students to learning, to further professional and social activities is their awareness of the importance of their initiative, determination, perseverance, demanding and other qualities that contribute to responsibility in action; needs for constant self-improvement, self-organization, etc. End-to-end discussion of current issues of education, upbringing, personality formation in general among graduates of senior and junior courses, between students and teachers, creating situations that encourage responsible decision-making, to express student social activity, promote responsibility and independence as personality traits.

The article summarizes the methods and means of forming responsibility as an integral quality of personality accumulated by the domestic higher school. This is the humanization of the process of cooperation, the dialogue of learning; organization of socially significant workshops, solving deontological situations, situational exercises; reading special courses; performing tasks of independent work, etc. The role of scientific-pedagogical/assistant practice as a tool for creating and directing opportunities for students of the second (master's) level of higher education to self-development and self-improvement, to express their own creative activity, freedom of choice, responsibility in specific educational activities. The article proposes curatorial hours for active discussion with students of different levels of higher education in order to form their responsibility and independence – «The role of responsibility in human life and society in the context of education», «Leadership in the student environment», Problems of academic integrity in Ukraine and the world, etc.

Keywords: applicant for higher education, responsibility, social activity, communication, educational work, institution of higher education.

REFERENCES

1. Buryennikov, Y., Khomyuk I. (2008). Stimulation of creative activity of students of higher technical educational institution in the process of teaching higher mathematics. *Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute*, 2, 94-98.
2. Druhanova, O. M., Nalivayko, O. O., Nahimova, O. U, Kiktenko, O. O., Shevchenko, A. M., Hubanova, A. S. (2020 May 14-15). Learning environment as a subject of attention of modern students. *Materials of the International scientific-methodical Internet-conference, "Problems and ways of realization of the competence approach in modern education"* (2020 May 14-15). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University.
3. Zolotukhina, S., Zelenskaya, L., Zelensky, R. (2012). Responsibility as the core value of the individual. *Humanization of the educational process*, 10, 101-116.
4. Kovalevskiy, M. M. (1975). Kovalevsky M. M. My life. *History and historians. Historiographic yearly*. 266-297.
5. Krasnoshchok, I.P. (2021). Formation of leadership qualities of students as a task of educational activity of the curator of the student group. *Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*, № 19, 144-150.
6. Nalivayko, O. O., Druhanova, O.M., Voronina, V.A. (2020 May 14-15). The role of tutoring in the formation of tools for professional development of students of higher education. *Materials of the International scientific-methodical Internet-conference, "Problems and ways of realization of the competence approach in modern education"* (2020 May 14-15). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University.
7. Podolyak, L.H., Yurchenko, V.I. (2008). Psychology of higher school: workshop: Textbook. Kyiv: Karavela.
8. Psychological dictionary (2022). Retrieved May 11, 2022, from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
9. Reys, F. (2006). *Secrets of successful learning: practical tips for students*. Translated from English by O. Gladky. Lviv: Svichado.
10. Rudenko, N.M. (2022). Formation of responsibility of future speech therapists by means of imitation games. *Thirty-third All-Ukrainian practical-cognitive Internet conference. Formation of responsibility of future speech therapists by means of imitation games*. Retrieved May 11, 2022, from: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/64-tridtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/836-formuvannya-vidpovidalnosti-majbutnikh-logopediv-zasobami-imitatsijnikh-igor>
11. Tytarenko, T. (2008). Life tasks as practices of self-constitution of personality. *Social Psychology*, 6, 3-11.
12. Explanatory dictionary of the Ukrainian language (2002).
13. A textbook on the history of pedagogy in 2 volumes (2011).

14. Tsarenko, A. (2017). Conditions for the formation of professional responsibility of future primary school teachers. *Higher and secondary school pedagogy*, 50, Retrieved May 11, 2022, from: <https://core.ac.uk/download/pdf/268532464.pdf>
15. Chystovs'ka, I. P. (2009). Formation of responsible behavior of students of higher educational institutions by means of pedagogical technologies. Retrieved May 11, 2022, from: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/36_Chistovska.pdf
16. Bardus, I., Herasymenko, Y., Nalyvaiko, O., Rozumna, T., Vaseiko, Y., & Pozdniakova, V. (2021). Organization of Foreign Languages Blended Learning in COVID-19 Conditions by Means of Mobile Applications. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(2), 268-287. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/421>
17. Hampshire, P. K., Butera, G. D., & Hourcade, J. J. (2014). Homework plans: A tool for promoting independence. *Teaching Exceptional Children*, 46(6), 158-168.
18. Katz, M. (1996). Teaching organic chemistry via student-directed learning: A technique that promotes independence and responsibility in the student. *Journal of Chemical Education*, 73(5), 440.
19. Larkin, M. J. (2001). Providing support for student independence through scaffolded instruction. *Teaching exceptional children*, 34(1), 30-34.
20. Nambiar, D. (2020). The impact of online learning during COVID-19: students' and teachers' perspective. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(2), 783-793. <https://doi.org/10.25215/0802.094>

The article was received by the editors 22.04.2022

The article is recommended for printing 05.05. 2022